KORUNK SZELLEME*

HALASY-NAGY JÓZSEF

Némi malíciával azt a címet is adhattam volna ennek az írásnak: „Korunk szellemtelensége”, mert amiért ma egész életünk és kultúránk válságban van, az valóban a szellem hiánya. Ha ugyanis a filozófia hű akar maradni legnemesebb hagyományához, mely helyzetünk öneszmélete, a logikai számot adás mindarról, amiért élünk és cselekszünk, akkor kénytelen megállapítani, hogy annak a szellemnek megfogyatkozása sodort bennünket a válságba, amelyen régebbi életünk és kultúránk felépült. S még eddig nem sikerült a ledöntött fundamentumok helyett másokat rakni jövendőnk alá. Ezért olyan a mai ember helyzete, mint a homokra épített házé: állandóan ingadozik, és korunk viharai összeomlással fenyegetik. Innen van, hogy a 19. század emberének mélybe látó kritikusai – Kierkegaard és Nietzsche – tele vannak aggodalommal: az egyik a metafizikai megsemmisülés örvénye előtt látja az embert, a másik pedig az európai nihilizmus éjszakájának leereszkedését várja, amelyben elsötétülnek mindazok az értékek, amik eddig vezető csillagai voltak az európai történet vándorának.

FAUSTI KULTÚRA

Mert mi volt az, ami az újkor emberének akaratát irányította és kultúrájának értelmet adott? Három olyan mozzanat, három olyan vezető elv, amely nélkül ez a kultúra sohasem jöhetett volna létre és sohasem érhette volna el azokat a magaslatokat, amiken oly büszkén jártunk az utolsó pár évszázad alatt.

Az első a személy önértékének hite. Az a tudat, hogy az ember nem fölösleges és véletlen része a világnak, hanem önálló tényezője, kezdeményezések és alkotó akarat forrása, aki hivatva van rá, hogy a készen kapott természetet a maga céljai és akarata szerint formálja. Hogy a teremtő akarat fensége él minden emberi lélek mélyén, s ez kiemel bennünket a dolgok káoszából, sőt rendet és célszerűséget visz bele a valóság zűrzavarába. Kultúrát teremt a természet fölött, mely az ember képének vonásait viseli, s ez alkotó tevékenység miatt az embernek sajátszerű hivatása van, melyet csakis ő teljesíthet be, és senki más.

Mélyre nyúlnak ennek a hitnek gyökerei. A zsidó prófétizmusba, mely arra eszméltetett rá, hogy az ember Isten mellett a világnak egyedül számba veendő tényezője, hiszen sorsa a történet tengelye. Isten szövetségese és munkatársa, akinek élete a kegyelem és a bűn mélységei fölé ívelődik. A hellén filozófiába, mely észrevétette velünk, mily magasságokat jelent számunkra az ész, melynek

Halasy-Nagy József: *Korunk szelleme.* Dante, Bp. 1936.

* Az írás eredetileg a *Pannónia* 1935. évi 1–3. számában jelent meg a 28–34. oldalakon. *(A szerk.)*

Angyali seregek – A *Légió* című film (Scott Stewart, 2010) moziplakátjának felhasználásával *(IMDB)*

vezetésével szembeállíthatjuk magunkkal a világegyetemet, a kozmoszt, ahonnan éppen ennek a segítségével kiemelkedtünk. Mert igaz ugyan, hogy az ember meghal, de azzal, hogy tudjuk, hogy meghalunk, legyőzzük a mulandóságot, és az örökkévalóság szférájába pillanthatunk be. A gondolat megízlelteti velünk az örökkévalót. Benne van továbbá a római jog tanítása, hogy a személy több, mint a dolog: úr, és nem rabszolga, az akarat hőse, és nem a szükségesség jármában nyögő állat.

A második elv ebből következik, mert vele összefügg. Azért, mert az ember személy, akinek akarata és a világban hivatása van, nem tétlenségre született, hanem hogy a világban mutassa meg a maga erejét. Ez az elv különbözteti meg a nyugati kultúra tevékeny emberét a Kelet meddő köldöknézőjétől, akinek fáj a világ, s egyetlen célja, hogy elmeneküljön belőle. Minket nem a Nirvána vonzott, hanem bátran és merészen odafordultunk a világhoz, hogy azt a magunk képére és hasonlatosságára formáljuk. Nekünk kellett a világ valósága, mert csak ezen lehettünk igazán önmagunkká: a valóság formálásában eszméltünk rá önmagunkra is. Ember és világ a mi szemünkben összetartoznak. Egyiknek a valósága követeli a másikét. Mi éppen ezért nem süllyeszthettük a világot látszattá, mert a látszattal nem tudtunk volna mit kezdeni.

S a harmadik alapvető meggyőződés mintegy ennek a világformáló akaratnak édes gyermeke: a valóság észszerűségének a hite. Hinnünk kellett a világ racionalitásában, mert csak így tudtunk vele valamit csinálni. Mit ér az olyan világ, amely a mi értelmünk karjai közül kisiklik? Amely állandóan meglepetések elé állít bennünket? Hinnünk kellett tehát, hogy a valóság változatlan törvények uralma alatt áll, s ezeknek ismeretével eseményei előre kiszámíthatók. Ebből a hitből fakadt a matematikánk, a természettudományunk s a rája épített egész technikánk, melyekhez fogható alkotásokkal egyetlen más kultúrában sem találkozhatunk. Ennek a tudománynak és technikának a segítségével tudtuk létrehozni azt az életstílust, melyet a nyugati polgárosultság és a kapitalizmus képviselnek. Általuk érte el történetünk azt a színvonalat, amelyet a világháború előtti idők boldog békéjének s tőlünk immár oly messze tűnt nyugodt fejlődésének szoktunk nevezni.

> „a gondolat megízlelteti velünk az örökkévalót

Ha tehát azt látjuk, hogy ma ez a kultúra válságban van, és mindenütt a bomlás, a feloszlás kísértetei vesznek körül bennünket, akkor ezt legfőképpen annak tulajdoníthatjuk, hogy meginogtak bennünk ezek a lelki fundamentumok, melyek eddigi életünk és sorsunk oly biztos és nyugodt haladást nyújtó alapjainak bizonyultak. Kihalt belőlünk a személyesség hite, megromlott a világgal szemben eddig elfoglalt helyzetünk egyensúlya és elvesztettük bizalmunkat a valóság észszerűségében. Ezzel felszabadultak körülöttünk azok a rémek, amelyeket éppen ezeknek az elveknek ereje eddigelé lekötve tartott.

KORKRITIKA

Hogyan történhetett mindez? Nincs reánk nézve érdekesebb látványa a történetnek, mely ebben a zuhanásban akkor is a tragikum érzetét keltené föl bennünk, ha nem mi magunk volnánk ez eseménynek szánnivaló hősei.

A személyesség hitét megölte bennünk a tömegélet. Az újkor történetét ugyanis semmi se jellemzi annyira, mint a tömegek előtérbe nyomulása. Földünk lakossága az utolsó száz évben több mint kétszeresére emelkedett. Technikánk segítségével kicsiny lett a világ: közellé lett a távol, gyorsabbá az idő. Az ember nem élhet többé önmagában, mert olyan közel jutott másokhoz, hogy az egyén minden mozdulata akadályokba ütközött. Az élet belekényszerült valami nagy organizmusba, mely óriási súlyával agyonnyomja, s illúzióvá vált az a szabadság, mely nélkül a múlt század embere el sem tudta képzelni az emberhez méltó életet. Annyira lefoglalja minden gondolatunkat a kapcsolatok érzése, hogy az egyéniség tudatát elhomályosítja a közösségé. Meghalt bennünk a régi szubsztanciális tudat, hogy annál nagyobb erővel élhessen a funkcionális. A régebbi ember ugyanis minden valóságnak s elsősorban a maga valóságának az egyetlen voltát, a benső metafizikai lényegét kereste,

Halasy-Nagy József
(1885–1976) 1938-ban

mert minden valóságban egy-egy kis külön, önálló világot fedezett fel, míg a mai elvész a kapcsolatok végtelen szövedékében, és nem látja többé azt, ami mindenkit önállóvá, önmagából megértendő egyénné tesz. Lényünk felolvad az elvégzett és elvégzendő feladatokban, melyeket rajtunk kívül álló tényezők rónak ránk. Ezért a régi ember, ha önmagára fordult a tekintete, mindig azt kérdezte: micsoda az ember? – mert ez a kérdés minden egyebet megoldott számára, míg a mostani azt kérdi: mit kell cselekednem? – s nem veszi észre, hogy erre a kérdésre sem tud kielégítő feleletet adni, ha nincsen tisztában a saját benső mivoltának értelmével. Az egyén helyett ma a kollektívum él, ezért az egyén nem tud önmagával mit kezdeni. Fut önmaga elől. Üresnek érzi magát. Bántja az idő, és a szórakozás örömeiben fojtja meg fel-felkérdező lelkiismeretét. Tárgyiasságunkkal dicsekszünk, mert nincsen igazi szubjektivitásunk. A gyári tucatáruk körében élő ember maga is tucatlélekké lett, akinek már kedve sincsen az élet lázas aktivitása közben, hogy megszerezze magának azt a benső termékeny csöndet, ahol a lélek újra találkozhatnék önmagával.

Nem csoda ennélfogva, ha mindenfelé a tradíciók haldoklását látjuk. Az egyének gyökértelenül tengetik életüket: az események sodra viszi az embert, melyet nem képes megállítani. Létünk szinte csak a jelenre korlátozódik, mert a múlttól elszakadtunk, és a jövendőt bizonytalannak érezzük. A világ a középszerűségnek kedvez, és az életben azoknak van nagyobb esélyük, akik nem is akarnak igazi egyéniségek lenni, hanem lényük teljesen hozzásimul a környezetükhöz.

A világhoz fordult ember tehát elveszítette önmagát: fontosabb lett számára a világ, mint az ember, aki nem ismer többé önmagára, mert eszköznek érzi magát, a külső valóság erői játékszerének, s nem látja tisztán létének az értelmét, melynek fényénél eddig a világot is szemlélte. Eltévedtünk a világban, és nem találunk belőle vissza önmagunkhoz. Mennél tágabb lett tevékenységünk köre, annál szűkebbre zsugorodott az a belső tér, ahol életünk magva és értelme várakozik a felismerésre és beteljesülésre. Innen van az a benyomásunk, hogy valami nincs rendben az életünkben. Kérdésessé vált körülöttünk minden, mert a legnagyobb kérdéssé lettünk [mi] önmagunk. Az ember mivoltára vonatkozó régi feleletek elvesztették a maiak szemében hitelüket, a tudomány

sem tesz egyebet, mint igyekszik az embert visszaszorítani abba a természetbe, ahonnan hite és filozófiája kiemelte, amíg válaszukat a magáénak vallotta. De a szellem nem hatalom többé. Nincs hitünk egyetlen megoldásban sem, mert csupa kétségek vesznek körül. Lelkünk kiszárad a meddő töprengésben, vagy elkábul a szüntelen cselekvés mámorában.

A MAI EMBER VÁLSÁGA

Így ejtette rabul korunk emberét a világ, amelyhez eredetileg azzal a szándékkal fordult oda, hogy a maga akarata szerint formálja. De szétszórta legjobb énjét e vállalkozásban, s technikája, melyet eszközül alkotott, fölébe kerekedett. A mai ember szemében a gépek és a termelő tőkék racionális kezelése előbbre való, mint az emberi lélek. Csak így feledkezhetett meg arról, hogy az ember nem tárgy, mely hatalmi szóval bárhova helyezhető a térben, hanem öntudatos személy: önálló lelkiség, világ a tárgyi világgal szemben, őt nem lehet gép gyanánt kezelni, mert tudata és akarata fellázad e merénylet ellen.

A világban önmagát elveszejtő ember életstílusának jellemzésére három tevékenységét hozok fel példának, mert ezekben legvilágosabban szemlélhető a funkcionális élet- és világfelfogás krízise, a mai ember lelki válsága. Egyik a demokrácia, mely a modern ember politikai akcióit élteti, másik a kapitalizmus, mely a gazdasági javakhoz való viszonyát határozza meg, a harmadik a tudomány, mely a világról való képét alkotta meg.

A demokrácia lényegében negatív mozgalom. Sokkal inkább jellemezhető azzal, amit tagad, mint azzal, amit állít. A társadalom atomokra bomlásának terméke, s mint ilyen, a régi szubsztanciális kötelékek megtagadásából él. Egyetlen pozitívumnak a szabadság látszik benne, azonban ha jól megnézi az ember, kénytelen észrevenni, hogy ezt is főleg negativitásában értékeli. Nem az a fontos benne, hogy általa az ember szabad valamire, hanem hogy szabad valamitől. Nem feladatokat lát, amelyeket módunkban van megvalósítani, hanem kötelékeket, amelyektől mentek lehetünk. Mert a demokráciának nincs benső tartalma, amiért élne, nem lát sehol olyan feltétlen, abszolút értéket, amely benső értelme lehet az életnek. Relációkban látja a világot, s a változó relációk kaleidoszkópja szemében a valóság. Éppen ezért a szabadság mellett leghevesebben a türelem eszméjéért száll síkra. A legkülönfélébb felfogásokat egyenlő értékűnek és jogúnak tartja, tehát türelmes mindegyikkel szemben, minthogy lényegében egyikben sem hisz. A helyes és helytelen tárgyában a többség véleménye előtt hajol meg, mintha bizony a szép, jó és igaz kérdésében lehetne dönteni szavazással! Az a nézet, melyet milliók vallanak, nem lesz ezáltal igazzá és helyessé, de ezt a demokrácia nem akarja elismerni. Így lett közönyös a modern ember a jóval és a rosszal szemben, mert megfeledkezett azokról az ontológiai alapokról, melyek az igazság, jóság és szépség előfeltételei. Az ember igazi természetének félreismerése tűnik ki abból az indokolatlan optimizmusból is, melyet a haladás felől táplál. Rousseau-val együtt az embert a jóság edényének vallja, akit csupán a társadalom, a rossz környezet ront meg eredeti természete elferdítésével. Nem veszi észre, hogy a bűn és a gonosz indulatok csirái is el vannak rejtve a lélekben, mikor azt követeli, hogy ki-ki teljes mértékben kiélhesse önvalóját, akkor nemcsak a jó hajlamoknak, hanem az emberi bűnöknek is tágra nyitja a kaput életünkben.

> „lélek és gép harca

A demokrácia tehát látja embernek emberrel és az embernek a dolgokkal való viszonyban állását, de semmit sem vesz észre azokból az egyén fölötti kötelékekből, amelyek nélkül pedig még egyéni életet sem élhetnénk. Szembeállítja az egyént a társadalommal, melyet csupán mesterséges és nem ő eredeti alakulatnak tart, s az áldozat lelke helyett az önzés indulatát növeli nagyra fiaiban. Innen származik benső krízise is, mely már a múlt század folyamán kiütközött a szocialista mozgalmakban, ma pedig világszerte megizmosodott a diktatórius törekvésekben. A szociálizmus szembeszögezi vele a társadalom szükségességét a lélek benső üressége helyett. Hangsúlyozza az egyén fölötti erők és feladatok fennállását, követeli az áldozat szellemét, de lényegében ön-

Elidegenedés – Városi közlekedés a jövő Angliájában egy ’50-es években készített olasz reklám szerint *(X)*

maga sem tud ellensége fölébe emelkedni, mert megmarad azon a materiális síkon és funkcionális szemlélet mellett, melyből ellenfelének, az individualista és liberális demokráciának tévedései fakadnak. Ezért maga sem tud egyebet ígérni híveinek, mint a materiális javak földi paradicsomát, a termelőeszközök kisajátítását és hasonlókat. Vagyis ahelyett, hogy egy magasabb, eszmei és abszolút síkban hierarchikusan keresné azokat a feltétlen értékeket, amelyek nélkül üressé válik az élet, múló anyagi javak élvezésével kábítja el az elégületlen embereket.

A demokráciának kísérője a kapitalizmus, melynek lényege a gazdasági racionalizmus, de a termelő tőke fogalmával a vagyonnak egy újszerű látását hozta világunkba. A régebbi felfogás szerint a vagyon csupán eszköz. Arra való, hogy az embert élete fenntartásában segítse. Halmozásának tehát nincsen értelme. Most azonban a vagyon céllá lett. Eszközből az emberrel egyenlő rangú tényezővé abban a viszonyban, amely az ember és javak között áll fenn. A munka ennek következtében súlyos teherré vált, mert a munkás elvesztette vele a személyes kapcsolatát: lemondás, idegenség, megfeszített aszkézis és súlyos iga lett belőle az ember számára. Minthogy a javak egyike sem nőtt így hozzá az emberi lélekhez, a kapitalizmus életstílusa magával hozta, hogy benne minden eladó: a pénz ült az abszolút érték trónusára. Nem csoda, ha e zűrzavarban értékvakká válik az ember, élete üressé és jelentéstelenné züllik a pénz rabságában. Ezt a lelki űrt a gyönyör intenzivitásával és a teljesítmény nagyságával véli betömhetőnek, s ezért ez a két mozzanat uralkodik az életen.

> **a pénz ült az abszolút értékek trónusára**

Mégis a legfájóbb csalódás a modern tudomány oldaláról ért bennünket. Mikor immár azt hittük, hogy eszünkkel megoldjuk a világrejtélyeket, s mechanikánk magának az életnek és a lelki jelenségeknek mélyére lesz képes lehatolni, a titkok titkai meredtek elénk, s ma [mégis] valami hatalmas irracionalitás hulláma akarja halomra dönteni a racionális tudomány büszke épületét. A biológiában rohamléptekkel halad előre a vitalisztikus felfogás, a lélektan a tudattalan sötétjében botorkál, a matematikát gyönge eszköznek látjuk a valóság tükröztetésére, a természettörvények konvenciókká kezdenek laposodni, és a szemünk előtt a mai fizika és kémia egy új világkép szálait igyekszik szövetté szőni. *A lét sohasem volt problematikusabb, mint napjainkban.*

MAGASABB ÉRTÉKEK FELÉ

A világhoz fordult modern ember, aki ebben a világban teljes kielégülést keresett, eltévedt a világban, s látása homályosabb lett, mint valaha. Tudománya az embert a természet síkjában helyezte el, mikor azt tanította neki, hogy alig több, mint szerencsés körülmények közé jutott ragadozó. Vágyai ennek következtében nem is emelték őt a materiális világnál magasabbra, ahol azonban csalódást csalódásra halmozott. Végül megingott a valóság észszerűségébe vetett hite is, és ezzel kiábrándulása teljessé vált. Innen van a mai embernek sok keserűsége, reménytelen vergődése és napról napra megújuló útkeresése a jövő felé, melyet sűrű homály fed szeme elől. Kétségtelen, hogy ebből a tragikus helyzetből valami olyan hit emelheti ki, amely a valóságnál magasabb értékeket fog vele megláttatni. Mindenki érzi ma egy ilyen hit szükségességét, de ez még csupán keretként él a lélekben: a teremtő géniuszokra, ezekre a nagy látó szellemekre vár a feladat, hogy újra felvezessék ezt a kiábrándult európai embert arra a Nébó-hegyre, ahonnan Mózesként megmutathassák neki az Ígéret földjét: a jövendőt, melyben lesz újra értelme az életnek és célja a valóságnak. ■

Modern idő – George Grosz: *Szürke nap* (1921)
(Wikioo)